

Tessedik Sámuel állattenyésztési – gyepgazdálkodási elvei és gyakorlata

Bukovinszky László

Tessedik Sámuel Főiskola,
Mezőgazdasági Viz- és Környezetgazdálkodási Főiskolai Kar,
Műszaki és Vizgazdálkodási Intézet,
Szarvas

ÖSSZEFOGLALÁS

Tessedik eredményekben gazdag életútja közel két évszázada foglalkoztatja a kutatókat. Közhasznú tevékenységéből külön kiemelkedik a mezőgazdasági termelés korszerűsítését célzó munkássága.

Nézetei és tényleges, gyakorlati sikerei átfogják a korabeli gazdálkodás fő elemeit. Eredményei a takarmánytermelés – gyepgazdálkodás – állattartás összefüggő rendszerében vizsgálhatók az e területre vonatkozó írásai elemzésével. Munkáiban feltárja a takarmánytermelés, ill. takarmányozás korabeli gyakorlatát és az eredményesebb gazdálkodás lehetőségeit. Javaslatai az adott gazdasági körülmények között csak részben voltak megvalósíthatók.

SUMMARY

The successful life of Tessedik has been studied for about two centuries by the researchers. From among his activities of public utility the modernization of agricultural production is extremely outstanding.

His theoretical and practical work covers the main elements of farming of that time period. His results can be studied in the comprehensive system of fodder production, grassland farming and animal husbandry by the analyses of his papers. In his theoretical works he describes the practice of fodder production and feeding of his age as well as the possibilities of more successful farming. His recommendations could be applied only partially among the given economical conditions.

BEVEZETÉS ÉS IRODALMI ELŐZMÉNYEK

Életútjával, terveivel és megvalósult eredményeivel kiterjedt irodalom foglalkozik. Munkásságát rendkívül gazdag írói tevékenysége is tükrözi, amely az életművét feldolgozókat kiterjedt és eredményes kutatásokra ösztönözte.

Tessedik mezőgazdasági vonatkozású írásai közül is kiemelkedik A parasztember Magyarországon (1784) c. munkája. E legnagyobb jelentőségű alkotásával a korabeli tiszántúli gazdálkodás bemutatásán kívül közhasznú javaslatokat tesz a földművelés reális jobbítása tekintetében (gyakorlati gazdasági iskolák szervezése, a polgári átalakulás szükségessége).

Életműve és benne gazdasági elképzelései leginkább Önéletírás (1819) című, eredetileg német nyelven írt, teljes magyar címén Egy magyarországi Békés megyei szarvasi falusi evangélikus pap élete és nézetei című munkájában ismerhető meg.

Jelen dolgozat témájához egyéb munkái közül A helység és iskola szabályozása (1788), A magyar ipar

tizenkét akadály a Tiszavidéken (1791), valamint a Szarvasi nevezetességek (1805) című írásai kapcsolódnak.

A munkásságát részletesen tárgyaló monográfiák közül Wellmann (1954) Tessedik Sámuel, és különösen Tóth (1976) Tessedik Sámuel 1742-1820 című könyvét kell kiemelni. E jeles munkából idézve (cit. Tóth, 1976) külön figyelmet kíván Tessediknek a gyepkek helyzetével foglalkozó tanulmánya, az Új módja a rétek igazításának ... (1801) című műve, amely egyben az agrárreformer tevékenységében rendkívül fontos kérdés kiemelt kezelésének bizonyítéka.

A legelőgazdálkodás XVIII. századi helyzetéről Baskay-Tóth (1966) könyvében található utalások. Tóth (1980) Tessedik gazdasági és nevelési törekvéseihez, Palov (1979), illetve Szilvássy (1995) a szarvasi korabeli gazdasági viszonyok áttekintéséhez ad tájékoztatást.

Tessedik mezőgazdasági munkáját elemezve Bukovinszky is utal (2005) egyes gyepgazdálkodási vonatkozású nézeteire.

MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉS

A téma jellegéből – Tessedik Sámuel gyepgazdálkodáshoz kötődő állásfoglalásainak elemzéséből – adódóan a feldolgozás és értékelés alapvetően a jeles reformer kiemelkedő és kevésbé ismert írásaira, és a tevékenységét analizáló fontosabb szakmunkákra épül.

Gyepgazdálkodási – takarmányozási – állattartási elvei és gyakorlati tapasztalatai szervesen illeszkednek a mezőgazdaság jobbítását szolgáló sokoldalú tevékenysége rendszerébe.

A kiemelt szövegrészek Tessediknek a Bevezetés és irodalmi előzmények c. fejezetben közölt írásaiból vett idézetek.

A dolgozat szerzője felhasználja az elavult gazdasági állapotok megváltoztatását kezdeményező, alkotó személyiség munkásságának elemzése és mai értelmezése tekintetében szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatait is.

EREDMÉNYEK

A Körös-vidék főbb gazdasági – földhasználati sajátosságai a XVIII. században

Tessedik 1767-ben érkezik Szarvasra. A helység és térségének mezőgazdasági kultúrája ebben az időben igen alacsony színvonalú.

A **gazdaság általános állapota** kritikai hangvételű írásaiból, elsősorban *Önéletírás* című munkájából ismerhető meg. Az alábbiakban Szarvasról írt sorai vélhetően az egész Körös-vidékre is jellemzőek voltak: „... találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamisságot, gonoszságot, rögzöttséget és hiányt még a legegyszerűbb dolgokban is”.

A török hódítás után a térségbe újonnan betelepült lakosság jelentősen növelte a művelésbe vont földterületet. A föld első megmunkálói a feltört ösgyepek természetes termőerejét hasznosítják. A földművelés ugaros rendszerének, a nyomásos gazdálkodásnak kezdetleges eredményei egyre kevésbé elégtették ki a növekvő lakosság legszükségesebb igényeit.

A század második felében a megyék legeltetési rendeleteket készítenek, szabályozzák az erdei legeltetést is.

A legelőgazdálkodásra, vele együtt az állattenyésztésre igen káros hatású volt az **úrbéri birtokrendezés**, a kisbirtokosok legelőjének különválasztása a földesúrtól. Ennek nyomán a nemesi közbirtokosság legelőrésze jórészt kihasználatlanul maradt, a kisbirtokosoké pedig a túlterhelés, az elgyomosodás és elbokrosodás folytán ment tönkre.

Szarvas 1772-ben kiadott urbáriumára szerint egy átlagos egész jobbágytelek 25 kat. hold szántóból és 15 kat. hold kaszásrétből állt. A szilárd telekformák váltak általánossá, de a réteket – legelőket a kisbirtokos lakosság továbbra is közösen használja. A jobbágytelkek (sessió) kiméréséhez a már korlátozott földterület nem volt elegendő, s a járandóságnak csak körülbelül egynegyedét (quarta) mérték ki.

A parasztember megélhetése főként a **rideg állattenyésztésre** alapul. Ebben az időszakban a szilaj állattartás rendkívül egyszerű körülmények között folyik. A legelők elhanyagoltak, területük – a szántóföld terjeszkedése és az állatállomány növekedése és a szakismeretek hiánya miatt – egyre csökken. A táplálék kevés, folyóvíz ill. gémeskút csak nagy messzeségben található. Az állatállomány egészségi állapota nem kielégítő.

Tessedik törekvései az állattartás terén

A fejlett nyugat-európai társadalmi-gazdasági viszonyokat tanulmányai során nyert tapasztalatai alapján összehasonlította az elmaradott hazai – így a Körös-vidéki – kései feudális állapotokkal.

Tessedik célul tűzi ki a polgári átalakulás alapvető gazdasági és műveltségi feltételeinek megteremtését. A kapitalista átalakulást elsősorban a mezőgazdaságban, a paraszti gazdaságokban akarja kifejleszteni.

Az állattenyésztés fellendítéséhez az 1700-as évek végén országos érdekek fűződtek. A hagyományos szilaj állattartás már egyre kevésbé elégíti ki a kor követelményeit.

A XVIII. és XIX. század fordulójára a hús és

egyéb állati termékek ára jelentősen megnövekszik. Tessedik szarvasi feljegyzései szerint 1767 és 1804 között az állatok ára 5-8-szorosára, az állati termékeké átlagosan 3-5-szörösére növekedett.

Az árnövekedés az árutermelés iránti igény fokozódásának következménye volt. E tény Tessedik figyelmét az állattenyésztés felé fordítja.

A paraszti gazdálkodáson belül a **szarvasmarhatartás** foglalja el a vezető helyet. Az alapvető problémát itt a takarmányozás és az állatgondozás alacsony szintjében látja.

Saját istállójában bevált tehéntartási tapasztalatait igyekszik elterjeszteni. A téli időszakban az istállóban lévő állatállomány változatos takarmányozását, a célszerű etetést az őszi- és téli takarmánykészítés módjainak leírásával mutatja be. Fontosnak tartja az állatok gondozását, ápolását is.

Az istállóban tartás rendkívül nehezen honosodik meg. Elgondolása szerint pedig: „... az istálló közel vagy, a paraszt akár szánt, kaszál, arat, bétakarít, vagy nyomtat, marhája az árnyékban legel, vagy a hűvös istállóban nyugszik és megfrissedik... A háznál közel lévő istállóban a parasztnak szeme előtt sokkal jobban kitelelt marha jobb állapotban vagy tavasszal, erősebb és tartósabb a dolog alatt, melyet könnyebben és jobban is eladhatni.”

A szelekció, a kiválasztás fontosságára utalnak következő szavai: „... adjunk túl minden olyan jószágon és házi állaton, melyek télen sokat fogyasztanak, s kevés vagy semmi hasznot nem hajtanak...”.

A járványok és állatbetegségek gyakorisága indokolja, hogy az állategészségüggyel is foglalkozzék, felhívja a lakosság figyelmét az okokra, s a megelőzés lehetőségeire. 1801-ben ezek szellemében a megyei kirurgus „a legjobb eredménnyel végzi az első tehénhimlő oltást...”.

Kisebb mértékben, de foglalkoztatja a **lőtartás** jobbításának gondolata is. A lovak gyengeségének okait a tartási, takarmányozási körülményekkel magyarázza. Kifogásolja a száraz malmok lovakat tönkretévő gyakorlatát, s idézi a művelt és iparos nemzeteket, amelyek „a nyomorult lóhajtású malmok helyett jobb vizimalmokat építettek”.

A gyenge elhanyagolt legelőkön a **juhtartás** a térség széles körben alkalmazott gazdálkodási gyakorlata volt. Tessedik javasolja az alacsony áron értékesíthető gyapjút adó belföldi juhok helyett „nemesített juhok” tartását, hangsúlyozva a téli és nyári jobb felügyelet és gondozás szükségességét.

Az állattenyésztés javítására irányuló törekvéseit kezdetben kevés siker kísérte. *Önéletírásában* mégis idézi egy pesti tanácsos úr szavait, aki a szarvasiakról ír, kik Tessedik példás tanításai alapján nagymennyiségű tejet, sajtot, egyéb állati terméket állítanak elő és hoznak a pesti piacra is.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Tessedik útmutatásai – a meglévő nehézségek ellenére – lassan, de elősegítették a parasztemberek mezőgazdasági, ezen belül állattenyésztési szemléletének fejlődését.

Javaslatok a rét- és legelőterületek hasznosítására

A XVIII. század végén a legelő volt a rideg állattartás alapvető takarmánybázisa. E korban a legelőterületek a feltörések mellett is még mindig óriásiak voltak.

Tessedik figyelme a legelőkre is kiterjed, látja azok gazdasági szerepét. A legelők állapotát egyre rosszabbnak látja: „...rosszabbnak is kell lenni, mivel a legjobb magló füvek, a mindenkor rajta legelő marha által, alig hogy a földből kibújnak, azontúl felragattatnak, következendőképpen soha sem magasodhatnak, s nem gyarapodhatnak, ... a marhának ártalmas, rész-szerint pedig haszontalan füvekkel felverettetnek...”.

A legelőknél az előző időben volt szinte korlátlan használata részben a szántóföldek terjeszkedése, másrészt a pusztabérlők tevékenysége miatt lecsökkent. Aszályos években a „takarmány inség” idézett elő esetenként katasztrofális helyzetet.

Tessedik – az állattartás kiemelkedő fontossága okán – úgy látja, hogy a legelők használata terén jelentős változások szükségesek. A legelők és a rétek (kaszálók) használatát nem különböztetik meg egymástól. Erről így ír: „A marhákat Szent György napig, sőt tovább is a rétre hajtogatják, ettől vagyton, hogy a felragott gyenge fű, főképpen a száraz tavaszban igen nehezen veszi fel magát, így osztán a kaszálás igen hátra marad...”.

A helytelen igénybevétel a bizonytalan tulajdonviszonyokkal is összefüggött.

Ezzel kapcsolatosan az úrbéri rendezés után is közös használatban maradt legelők korlátozását javasolja: „Nem elveszjük ..., csak felosztjuk a közös legelőt, hogy mindenki megkaphassa abból a maga tulajdon részét. Ez a paraszt saját tulajdona lesz, azután pedig ki-ki művelje meg és használja fel saját területét”. A helység szabályozására tett ezen javaslatát saját eredményeivel indokolja: „Csak nyitott szemekkel menj oda, kedves parasztom és nézd meg egyszer a te legelődet..., ez után nézegessen be a paraszt a gyakorlati-gazdasági iskola kertjébe is. És lássa meg azután azt az égigérő különbséget is, amely a két földterület között van; a megművelt területeken mutatkozó különbség a megműveletlennel szemben”. A legelők felosztási terve a kisbirtokosok között Tessedik korában rendkívül bátor – csak bizonyos elemeiben megvalósult – javaslat volt. Szakmai berkekben sem egyértelmű e gondolat támogatása (Nagyváthy János sem tartja okos és előrelátó gazdálkodásnak).

A Tiszavidék gazdasági fejlődésének tizenkét akadálya között és azok lehetséges elhárítási módjait illetően öt pontból álló javaslatot terjeszt megszívlelésre az Országos Politikai és Gazdasági Bizottmány elé (a német eredeti szöveg szerint: ... zur beherzigung der Politischen und Oekonomischen Landesdeputation...):

– a rétet és legelőt szabályozni szükséges, s ezt mint példát kell a parasztnak bemutatni;

- a réteket célszerű a lehetőségek szerint öntözni;
- az elgyomosodott, leromlott réteket ajánlatos feltörni, vagy ha lehetséges a káros füveket kiirtani;
- ajánlatos az újratelepítés, ill. mesterséges réteket létesíteni;
- indokolt a gyepterületek védelmére fasorokat, élő sövényeket telepíteni.

Hasznos ajánlásai az adott gazdasági viszonyok között – bármennyire előremutatóak – csak egyes elemeiben valósultak meg.

A legeltetés, a legelőhasználat tekintetében a korábbi gyakorlattól eltérő legelőrendtartást javasol, azt ajánlja, hogy a különböző állatfajok azonos időben más-más helyen legeljenek.

A legeltetési állattartás helyett inkább a réthasználatot ösztönzi.

Az állattartás takarmány szükséglete megteremtésének ezt az irányát súlyozza az a tény is, hogy a témának külön tanulmányt szentel, Új módja a rétek igazításának ... címmel. A tervezet különösen a mesterséges telepítésű rétek szükségességére hívja fel a figyelmet. Azt ajánlja, hogy a természetes gyepek feltörését gabonavetés, majd lóhere, ill. egyéb gyeplégyek vetése kövesse. A mesterséges réteket néhány évi kaszálást követően legeltetéssel javasolja hasznosítani.

Leírja a szénakészítésre vonatkozó tanácsait is. A telepített gyepekkel kapcsolatos elgondolásai bár hasznosságukat gyakorlati kertjében elért eredményei bizonyították, a kisbirtokosok gazdasági ismeretei hiányában nem tudtak elterjedni.

KÖVETKEZTETÉSEK

- Az állattartás – takarmányozás – gyeptakarmányozás Tessedik által is kiemelt fontosságú témája több munkájában is foglalkoztatja. A vidéki lakosság megélhetése terén rendkívül fontos állattartás, ill. állati termék előállítás korabeli állapotát jellemzi és bírálja, ill. ajánlásokat tesz a fejlesztés lehetséges megoldásaira.
- Tessedik javaslatai, tervei rendkívül sok hasznos elemet tartalmaznak, de írásait elemezve néhány átgondolandó következtetés is levonható:
 - nehezen megvalósíthatónak látszott a közösen használt legelők tulajdonrészek szerinti felosztása; a szarvasi Legelőszabályozási Örökös Egyezés majd csak 1845-ben jön létre, és az örökváltási szerződéssel együtt 1846-tól lép életbe;
 - a legeltetési állattartás helyett inkább a rétekre alapozott gyeptakarmányozást ajánlotta, ami a parasztság ismereti szintje és korábbi szokásai miatt a gyakorlatban alig volt megvalósítható;
 - az istállózott állattartás fentiekkel is összefüggésben szintén nem tudott széleskörben elterjedni.

IRODALOM

- Baskay-Tóth B. (1966): Legelő- és rétművelés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Bukovinszky L. (2005): Az agrárreformer Tessedik mai időszerűsége. „Tessedik öröksége a XXI. században”. Tudományos Tanácskozás, Szarvas, 2004. december 10. 5-11.
- Palov J. (szerk.) (1979): Tessedik városa hajdan és ma. Központi Múzeumi Igazgatóság, Budapest.
- Szilvássy L. (1995): Szarvas történelme a honfoglalástól a reformkorig (1825). Öntözési Kutató Intézet, Szarvas.
- Tessedik S. (1784): A parasztember Magyarországon. In: A reformer Tessedik. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas. 2002. 71-163.
- Tessedik S. (1788): A helység és iskola szabályozása. In: Hanzó L.: Tessedik Sámuel kisebb írásai. Községi Tanács, Szarvas. 1960. 33-94.
- Tessedik S. (1791): A magyar ipar tizenkét akadályát a Tiszavidéken. In: A reformer Tessedik. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas. 2002. 275-281.
- Tessedik S. (1805): Szarvasi nevezetességek. In: A reformer Tessedik. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas. 2002. 165-211.
- Tessedik S. (1819): Önéletírás. In: A reformer Tessedik. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas, 2002. 9-69.
- Tóth L. (1976): Tessedik Sámuel 1742-1820. Városi Tanács, Szarvas.
- Tóth L. (1980): Tessedik Sámuel pedagógiai reformtevékenysége. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Wellmann I. (1954): Tessedik Sámuel. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.